

**I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE ERMENİ MEZALİMİ VE
CİLOVLUK OLAYLARI**
ARMENIAN SAVAGERIES AND EVENTS OF JILOVLUG
DURING I WORLD WAR

Gumru ŞEHRİYAR*

Özet

Tarih boyunca Ermenilerle Türkler arasında bugün de sonuna kadar araştırılmamış facialar yaşanmıştır. Tabii ki, bu olaylarda tarihi, sosyal-politik, iç ve dış etkenler önemli rol oynamaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarında Ermenilerin Türk katliamları daha geniş boyut kazandı. 1915 yılında Urmiye ve Selmas`da Petros isimli Ermeni kumandanı Azerbaycan`lılara baskın yapmış ve Esgerhan mahallesinde kanlı bir savaş başlatmıştı. Ermeniler evlere ve mahallelere vahşice baskın yaparak halkı, yaşlı ve kadınları, çocukları katlettiler. 159 gün süren bu kanlı katliamın sonucunda 150 bin Azerbaycan Türkü katledildi. 18 Mart 1917`de Ermeniler Rusya`nın Urmiye`deki konsolosu Nikitin`in ve Amerikan misyonerlerinin başkanı Şett`in emriyle Müslümanlara karşı yeniden katliama başladı. Bir günün içinde Urmiye ve etrafının Müslüman-Türk ahalisinden 10 bin kişi katledildi.

Tarihte "Cilovluk faciası" olarak hafızalarda kalan kanlı hadise ise 1918 yılında Şubat-Mart aylarında meydana gelmiştir. Bu katliamda Ermenilerle beraber Asuriler ve Kürtler de yer almaktaydılar. Buradaki Asuriler hristiyan idiler ve Türkiye`nin Cilov bölgesinden buraya göç etmiştiler. Cilovluk faciasının püf noktası 1918 senesinin martında Nevruz bayramının son çarşambasına denk gelmektedir. Ermeni-Kürd-Asuri harbi birleşmeleri şehre hücum ederek evlere girdi, ahaliyi yağmalayarak kadınlara tecavüz etti. Direnenler ise toplu halde öldürüldüler. Güney`de şimdi de "Kara çarşamba" olarak adlanan o kanlı günde Urmiye ahalişi şehirdeki kervansaraya dolduruldu ve diri diri yakıldı. Cilovluk faciasından sonra da katliamlar devam ediyordu.

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas`larda ve Güney Azerbaycan`da yaşanan Ermeni mezalimlerine değinilerek, esasen Türk`ün büyük faciası olan Cilovluk olaylarına yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Cilovluk faciası, Türk, katliam, facia, savaş, Ermeni, Kürt, Asuri.

Summary

There were savageries between Armenians and Turks along the history which haven`t investigated until the end nowadays. Of course, in these cases, historical, social and

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü, "Dede Korkut" Anabilim dalı, Bakü-Azerbaycan

Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Folklore, "Grandfather Korkut" department. Baku - Azerbaijan. E-mail: nevayi-qumru@rambler.ru

G. Şehriyar. I. Dünya Savaşı Döneminde Ermeni Mezalimi ve Cilovluk olayları.

political, internal and external factors played an important role. During I World War the savageries to Turks by Armenians took a large scope. In 1915 the Armenian commander called Petros attacked Azerbaijanis in Urmia and Salmas, started a bloody war in the street Asgarkhan. Armenians brutally raided the homes and streets, murdered the population, the olds, women and children. During that bloody massacre which lasted one hundred fifty nine days 150 thousand Azerbaijani Turks were killed. On 18 March, 1917 Armenians again began to massacre the Muslims with the command of Nikitin who was the Consul of Russia in Urmia and Shettin who was the leader of American missionaries. During a day more than 10 thousand people from the Muslim-Turkic population from Urmia and surroundings were killed.

The bloody event in the history remembered as “The tragedy of Jilovluk” happened during February – March in 1918. In that massacre together with Armenians Kurds and Assyrians took place. The Assyrians living there were Christian and had relocated here from Turkey. The culmination of the tragedy took place in March 1918, the last Tuesday of Novruz holiday. Armenian-Kurdish-Assyrian troops entered the city and attacked houses, looted people, raped women. But who put up resistance was shot in mass. On the day “Black Tuesday” which is also called nowadays in the south the population of Urmia were filled into the inn and burned alive. After the tragedy in Jilovlug the massacres were continued.

In this article it will be pointed out that Armenian savageries happened in Caucasus and in the Southern Azerbaijan during I World War and the Jilovlug events being the greatest tragedy of Turks will be told.

Key words: The tragedy of Jilovlug, Turk, massacre, genocide, war, Armenian, Kurdish, Assyrian

Tarih boyu Ermenilerle Türkler arasında bugüne kadar hala ayrıntıları açıklanmayan bir çok facialar yaşanmıştır. Tabii ki, bu olaylarda tarihi, sosyal-politik, iç ve dış etkenler önemli rol oynamaktadır.

Önce bu olayların tarihi kökenlerini ele alalım. Tarihi bilgilerden de gözükdüğü gibi “Ermenilerin asıl kökenleri bu gün dahi net olarak bilinmemektedir” (Makkarti, 1996:13). Kökenlerini Hayk isimli kişiden aldıkları düşünülen Ermenilerin yaşadıkları topraklara Hayastan diyorlardı. Aslında Haykın kişiliyi ile ilgili net bir bilgi yoktur. O, efsanevi bir kişiliye sahiptir. Bu bilgileri Ermeni tarihçi Karakaşyan da doğruluyor. O, kendisinin “Doğu Tarihi” isimli eserinde Ermenilerin eski tarihleri ile ilgili güvenilir bilgilerin olmamasını, onların kendilerine ait hiç bir mülkiyetin olmadığını belirtiyor (Polat, 2015:97).

M.Ö. III. yüzyılda Asya'nın batısına grup halinde yerleşen Ermeniler İslam'ın ilk yıllarından başlayarak daima müslümanlara karşı isyan başlatmışlardır. Bu, İslam'ın sonraki yıllarına kadar, hatta son yıllara kadar sürmüştür. Müslümanlara karşı yapılan melazimler zamanla Türk'lere karşı yönelmiştir.

Tarihi belgelerden de bilindiği üzere, Osmanlı Devletinde Fatih Sultan Mehmet, Safevi`lerde ise I. Şah Abbas Ermenilere karşı hep adaletli davranmış, buna rağmen, onlar fırsat buldukça Türklere darbe vurmaya çalışmışlardır.

Bu çalışmada söz konusu olan Azerbaycan Türkleri ise daima yabancı işgalciler, komşu halklar, özellikle de Ermeniler tarafından sık sık katliamlara uğramışlar. Aslında Azerbaycan Türklerinin facialarından konuşurken ilk belirteceğimiz olay 200 senelik tarihi olan Gülüstan ve Türkmençay Antlaşmalarıdır. Onların faciası bu Antlaşma`ların sonucunda ikiye bölünmeleridir.

Azerbaycan`ı Araz nehri ile ikiye bölen Türkmençay Antlaşması (1828) Ermenileri daha da mutlu etmişti. Çünkü ahalsinin büyük bir kısmının Müslüman olduğu Nahçıvan, Karabağ ve İrevan Hristianlara – Ruslara verilmişti. Ruslar da devlet işlerinde Ermenilere yardım edeceklerine söz vermişlerdi. Osmanlı Devletine karşı savaşlarda İngiltere ve Fransa`dan geriye kalmamak için Ruslar Osmanlı topraklarını işgal etmek amacıyla Ermenilerden yararlandılar. “Aslında Osmanlı Devleti daha 1890'lı yıllarda Ermenilerin İngiltere, Fransa ve Rusya'yla yakın ilişkilerini tespit etmiş ve onlar tarafından kışkırtıldıklarını belgelemiştir” (Halaçoğlu, 2008: 8).

Ruslar Ermenilere “Büyük Ermenistan” kurmak için Doğu Anadolu`yu armağan edecekleri konusunda söz verdiler. Bu yıllarda da Osmanlı Devletinin Yunanistan`la yaptığı savaşlardan yararlanan Ermeniler Doğu Anadolu`yu ele geçirme girişiminde bulunmuş, Osmanlı Ordusunun direnişi ile geri çekilmişler. Geri çekilirken onların yaptıkları mezalimler ve facialar daha geniş bir boyut almıştır. Onlar Erzincan`da kuyuları müslümanların cesetleri ile doldurmuşlardır. Bu, 1905-1906 senelerinde Bakü`de de yapılmıştı. Azerbaycan Türklerini Ermeniler Rusların yardımı ile canlı canlı toplu halde boru hatlarına kaynaklıyorlardı (Bak: Ordubadi, 2007).

Ermeniler Azerbaycan`da Rusya ile işbirliği yaparak Osmanlı`lara karşı savaş ilan etmişler. Ruslar ve Ermenilerin arasındaki bu işbirliği hatta Rusya devriminden sonra da devam etmiştir. Fransa, İngiltere, İtalya, Avusturya ve Almanya gibi devletler Osmanlı Devletinin kritik durumundan yararlanarak burada yaşayan Ermenileri ve Hristiyanları şefaat bahanesiyle Osmanlı Devletine saldırdılar. Zaten 1815`de Viyana Kongresinde özellikle dikkat çekilmiş meselelerden biri Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin ve Hristiyanların özgürlüğü meselesi idi.

G. Şehriyar. I. Dünya Savaşı Döneminde Ermeni Mezalimi ve Cilovluk olayları.

Bu konu aslında tüm dünyada Ermenilerin el kol açmasına, “faaliyetlerinin” kapsamını genişletmesine yardım etti. Bundan sonra onlar ardı ardına Türkler üzerinde katliamlar işlediler. Onlar 1905`de Kuzey Azerbaycan`da, 1915`de Güney Azerbaycan`da, 1918`de yeniden Kuzey Azerbaycan`da Türklere divan tutmuş, Karabağ`da, Guba`da, Şamahı`da, Bakü`de, Nahçıvan`da, Lenkeran`da kanlı katliamlar yapmışlar.

Tabii ki, bu amansız soykırımların en başında 1915`te Urmiya`da, Hoy`da ve Selmas`ta yapılan ve tarihte Cilovluk olayları gibi kalan katliam gelmektedir. Çünkü bu olaylarda bir kaç gün içerisinde 100 binlerce insan katledilmiştir.

Cilovluk olayları Petros adlı Ermeni komandanının Azerbaycan`lılara karşı baskın yapması ile başladı. Esgerhan mahallesinde kanlı savaş başladı. Ermeniler evlere ve mahallelere vahşi baskınlar ederek ahaliyi katledirdiler. 159 gün devam eden kanlı katliamın sonucunda 150 bin Azerbaycan Türkü katledildi. Selmas`tan Urmiya`ya kadar her bir Azerbaycan`lı aile şehit verdi.

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Hristianlar dinsel çıkarlarından dolayı Rusya`yı kollayıp Osmanlı Devletine karşı savaşa başladılar. Osmanlı`lar kendi topraklarında düzen kurdukları zaman 10 binlerce kişi aileleriyle birlikte Selmas sınırlarından İran`a geçti. İran ahaliyi kendilerinin çok zor şartlarda geçinmelerine rağmen, onları kabul edip şefaet gösterdiler. 18 Mart 1917`de Ermeniler Rusya`nın Urmiya`daki konsolosu Nikitin`in ve bu şehirdeki Amerikan misyonerlerinin başkanı Şett`in emriyle Müslümanlara karşı katliama başladılar. Bir gün boyunca Urmiya ve çevresinin Müslüman-Türk ahalisinden yaklaşık 10 bin kişi katledildi (Polat, 2015: 98).

Bu vahşice yapılan katliamdan sonra Azerbaycan`ın diğer bölgeleri – Selmas, Hoy, Maku vb. şehirler de Ermeni saldırılarına maruz kaldı. Ermeniler diğer Hristiyanlarla işbirliği yaparak bu bölgede defalarca Azerbaycan`lıların katliamına ferman verdiler.

Rusya 1917`de Andranik`in yönetimi altında silahlı grubu Hoy şehrine gönderdi. Onlar da burada hemen hemen karşılarına çıkan bütün Türkleri amansızca katlettiler.

Tarihte “Cilovluk faciası” gibi akıllarda kalan bu olay 1918 yılının Şubat-Mart aylarında yaşanmıştı. Bu bölgelerde kendi çıkarları olan Büyük Britanya, Fransa ve Rusya`dan destek alan Ermeniler Urmu gölünün çevresinde “Küçük Ermenistan devleti” kurmak istiyorlardı.

Bu olaylarda Ermenilerle beraber Asuriler ve Kürtler de yer almaktaydılar. Onların amacı Türk toprakları sayesinde kendilerine bir

devlet kurmaktı. Plana göre, Batı Azerbaycan topraklarında – Urmu gölü çevresinde Ermeni-Asuri-Kürt Büyük Federasyon Devleti kurulmalıydı. Bu koalisyonda Ermenilerle birleşmiş Asuriler (40 bin Asuri Urmu'ya göç etmişti) Hıristiyan idiler ve Türkiye'nin Cilov bölgesinden buraya göç etmişlerdi. Onlara yardım eden Kürtler ise Müslüman idiler.

Silahlı Kürt gruplarına Smitko isimli İsmayıl Han, Ermenilere Petros Ağa, Hıristiyan Asurilere ise Marşimon başçılık ediyordu. Birleşik koalasyon güçlerinin 30 bin kişilik ordusunda Rus ve Fransız'lar da vardı. Urmiya, Selmas ve Hoy şehirlerinde Azerbaycan Türklerine karşı katliam 1918 yılının Şubatında başlamıştı.

Birleşik Ermeni-Kürt-Asuri grupları Şubat-Mart ayları boyunca Urmiya, Hoy ve Selmas'ın ayrı ayrı ilçelerinde Türk ahalisine zulmetmiş, ahaliyi katletmişlerdi.

Cilovluk faciasının püf noktası 1918 senesinin Martında Nevruz bayramının son çarşambasına denk gelmektedir. Nevruz bayramının sonuncu çarşambasında birleşik koalasyon Urmiya şehrinin Türk ahalisinden 24 saat içerisinde silahları devretmelerini istedi. Onların bu isteği gerçekleşmeyince Ermeni-Kürd-Asuri askeri birleşmeleri şehre saldırarak evlere girdi, ahaliyi yağmaladı, kadınlara tecavüz etti. Direnenler ise toplu halde öldürüldüler. Aslında Urmiya ahalisinde silah yoktu. Bu istek yalnızca ahaliyi soykırıma maruz koymak için bahaneydi. Onlar bununla Türkleri korkutarak topraklarını bırakıp gitmelerini sağlamak ve bu topraklara sahiplenmek niyetinde idiler.

Güney'de şimdi de “Kara çarşamba” adlanan o kanlı günde Urmiya ahalişi şehirdeki kervansaraya dolduruldu ve diri diri yakıldı. Cilovluk faciasından sonra da katliamlar devam ediyordu.

Birleşik koalasyonun işini Türkiye'den Nahçıvan'dan geçerek gelen Andranik kolaylaştırdı. Yolu üzerindeki Türk şehirlerini amansızlıkla yağmalayan Andranik Urmiya'da koalasyonla örgütlenmek istiyordu. Zira bu zaman Ermeni-Assur-Kürt koalasyonu dağıldı. Buna rağmen Andranikin silahlı desteleri 1918'de Nahçıvan'ın Yaycı ilçesine saldırarak 2500 kişiyi katletti, cesetlerini ise Araz nehrine attı. 1918 yılının sonlarında ise Andranik'in desteleri Karabağ'da bir çok Azerbaycan köylerine saldırarak toplu katliamlar yaptı. Resmi verilere göre, bu devirde “115 Azerbaycan köyü dağıtılmış, 10.068 kişi katedilmiştir (Selvi, 2007:129).

Güney'de ise durum hala ağırdı. Katliamlar devam ediyordu. Smitko niyetin bir Hıristian devleti kurmak olduğunu, Müslüman Kürtlerin olaylardan uzak tutulduğunu görüp onlara karşı tuzak kurdu. Koalisyondan ayrılan Smitko aldatıldığının acısını Asurilerin başkanından aldı. Assurilerin

G. Şehriyar. I. Dünya Savaşı Döneminde Ermeni Mezalimi ve Cilovluk olayları.

başındaki Marşimon`u Selmas`a çağırarak onu ve kendisiyle getirdikleri askerleri katletti.

Azerbaycanlıların katliamı Türk-İslam Ordusunun gelişinden sonra da devam ediyordu.

3 Mart 1918`de Brest-Litovsk Barış Antlaşmasını imzalayan Sovyet Rusya`sı I. Dünya savaşından yenik bir devlet gibi ayrıldı. Bu, bölgedeki durumu değiştirdi. 1918 yılının Mart ayının sonu – Nisan`ın başlarında Türk-İslam Ordusu Güney Azerbaycan topraklarına girdi ve bununla da burada Türklerin toplumsal katliamı sona erdi. Türk askerleri Ermeni-Assuri birleşmelerinin Urmiya gölünden Tebriz`e gelmelerini engelledi. Onlar Ermenilerin Urmiya`ya gelmek için kullandıkları teknelerini gölde batırdılar.

Dağlara kaçarak saklanan Ermeniler ise 1919`un Şubat ayına kadar ilçelere inerek Türklere zulmetmeye devam ediyorlardı.

Cilovluk olaylarına en güçlü direniş Hoy`da baş gösterdi. Ermenilerin kurdukları tuzaklara rağmen ahali şehrin kapılarını onlara açmadı. Buna rağmen Urmiya, Xoy ve Selmas`ta birleşik koalisyon amansız katliamlar yapabildi.

İran tarihçisi Ahmet Kesrevi`nin verdiği bilgiye göre, Cilovluk olaylarında 100 bin Azerbaycan Türkü katledilmişti. Urmiya`lı tarihçi Ayrumlu ise öldürülen Azerbaycanlıların sayısının 300 bin kişi olduğunu belirtmiştir.

Ahmet Kesrevi yazıyor ki: “Gerçekten, bu gün büyük müsibet oldu. Ne sığınacak yer, ne kaçmaya yol vardı. Bu mahallenin ahalişi çatıdan başka bir mehelleye kaçıyor, zira 10 dakika geçmeden Hıristianlar o mahalleni ele geçirip onları da katlediyorlardı. Mahşerin dehşetini kimse eşitmişdise, bu gün Urmiya`da o mahşer yaşıyordu” (Polat, 2015: 100).

Ermenilerin Urmiya`yı işgal etme planı boşa çıktı. Güney Azerbaycan Türkleri Osmanlı Devletinin yardımı ile kendi topraklarında Ermeni-Assuri-Kürt devletinin kurulmasına izin vermediler.

Toplumsal katliama rağmen silahsız Hoy, Urmiya ve Selmas ahalişi Ermeni-Assur-Kürtlere karşı direniş gösterdiler.

Ahmet Kesrevi “Azerbaycan`ın 18 Senelik Tarihi” kitabında Cilovluk olayları ile ilgili yazıyor: “Ruslar ahali ile kaba davranır, Assuriler ve Ermeniler ise onlara güvenerek sonsuz zulümler ediyor, kimse onların karşısını almadığı için günden güne onların saldırganlığı daha da artıyordu. Böylece, kaç kişinin öldürülmediyi, bir acı olayın baş vermediyi hafta yokdu” (Polat, 2015: 100).

Müctaba Azadi “Azerbaycan Müslümanlarının Cilovlar Vasıtasıyla Katliamı Tarihi” isimli araştırmasında Ermenilerin yaptıkları bu cinayetlerle ilgili tahliller yapıyor. “1917-1918 senelerinde baş veren... Cilovluk olayları Meşrute devriminden sonra kısa zaman içerisinde (yaklaşık 5 sene) yaşandı. Bu devirde Muhammedali Şah ve Ahmet Şah İsmail Ağa, Meşedi Bağır Han ve Mahmud Ganizade gibi Urmiya devrimcilerinden çoğunu idam ettirmiştir. Sonuçta Urmiya`da Azerbaycan`lılara karşı ırkı temizleme olaylarında, şaşırtıcı olsa da, işi bilen ve politikacı şahıslar yokdu” (Polat, 2015: 101).

M.S.Ordubadi kendisinin ünlü “Kanlı Yıllar” isimli eserinde Ermenilerin yaptıkları melazimlerin 4 genel nedenini belirtmiştir: 1. Ermeni Taşnaksutyun Komitesinin despotça bir yönetim kontrolünü oluşturuyordu ki, bunun üzerine Kafkasya`da bir sıra kanlı tiyatrolar oynandı; 2. Mahalli hükümet memurlarının savaş zamanlarında ilgisizliği; 3. Müslümanların bilgisizliği; 4. Ermenilerin yönetim muhtariyeti arzusunda olmalarıdır (Ordubadi, 2007: 8-10).

Görüldüğü gibi Memmet Seid Ordubadi ve Müctaba Azadi olaya aynı bakış açısından yaklaşmış, olaylar da 1905-1906 senesi ile 1917-1918 yıllarında aralarında o kadar fark olmadan yaşanmıştır. M.S.Ordubadi`nin 4 bölümde net bir şekilde açıkladığı nedenler seneler sonra 1917-1918 yıllarında arada hiç bir fark olmadan yeniden kendini göstermektedir.

Aslında bu olayın püf noktası da odur ki, Güney Azerbaycan`da bu katliamları durdurabilecek bir başkanın, yöneticinin, önderin olmamasıdır. Gözükten o ki, olayların bu kadar geniş boyut almasında Meşrute devriminden sonra hiç bir aydının veya devrimcinin İran`da, Güney Azerbaycan`da olmamasıdır. Zaten o yüzden o devirde Ermeniler, Ruslar, Asurlar, Kürtler bu kadar amansız katliamlar yapabilmişlerdir.

Urmiya`nın “15 Hordad” isimli okulunda son yıllarda bu katliamda hayatını kaybedenlerden bir kısmının cesetleri olan toplumsal mezarlık bulunmuştur. Bu ve bu gibi daha çok olgular facianın daha hızlı ve daha geniş öğrenilmesine yardım etmektedir.

KAYNAKLAR

- Ceferli E. *Azerbaycan türklerinin Cilovlug faciesi: 1918-ci ilin ganlı mart günlerinde Urmu, Xoy ve Selmasda minlerle soydaşımız vehşicesine getle yetirilib* / Olaylar – 1 aprel 2008, №51
- Halaçoğlu Y. *Sürgünden Soykırırma Ermeni İddiaları*. Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2008
- Ordubadi M.S. *Qanlı iller. 1905-1906-cı illerde Kafkazda baş veren ermeni-müselman davasının tarihi*. Kafkaz, Bakı, 2007

G. Şehriyar. I. Dünya Savaşı Döneminde Ermeni Mezalimi ve Cilovluk olayları.

Polat A. *Tebriz: Medeniyetlerin beşiği*. Bayındır Cilt Evi, İstanbul, 2015

Selvi H. *Armenian question: from the first world war to the treaty of Lausanne*. Sakarya University, 2007

Маккарти Дж., Маккарти К. *Тюрки и армяне руководство по армянскому вопросу*. Баку, 1996

Резюме

На протяжении всей истории между армянами и тюрками существовала жестокость, которая до сих пор не исследована до конца. Конечно, в этих событиях важную роль играют исторические, социальные и политические, внутренние и внешние факторы. Во время Первой мировой войны жестокость армян к тюркам приобрела большой размах. В 1915 году армянский полководец Петрос напал на азербайджанцев в Урмии и Салмасы, начал кровавую войну в районе Асгархана. Армяне жестоко совершали набеги на дома и районы, убивали население, стариков, женщин и детей. В ходе этой кровавой бойни, которая длилась сто пятьдесят девять дней, было убито 150 тысяч азербайджанцев. 18 марта 1917 года армяне снова начали резню мусульман под командованием Никитина, который был консулом России в Урмии, и Шеггина, который был лидером американских миссионеров. За день было убито более 10 тысяч человек из мусульманско-тюркского населения из Урмии и окрестностей.

Кровавое событие в истории, которое запомнилось как «Трагедия Жиловлуга», произошло в феврале - марте 1918 года. В этой жестокости вместе с армянами участвовали курды и ассирийцы. Живущие там ассирийцы были христианами и переехали сюда из Турции. Кульминация трагедии произошла в марте 1918 года, в последний вторник праздника Наурыз. Армяно-курдско-ассирийские войска вошли в город и атаковали дома, грабили людей, насиловали женщин. Кто оказал сопротивление, был застрелен прилюдно. В день «Черного вторника», который также называют в наши дни на юге, население Урмии было заполнено в гостинице и сожжено заживо. После трагедии в Жиловлуге массовые убийства были продолжены.

В этой статье будет рассказано об армянской жестокости, произошедшей на Кавказе и в Южном Азербайджане во время Первой мировой войны, о событиях в Жиловлуге, представляющих величайшую трагедию тюрков.

Ключевые слова: Трагедия Жиловлуга, тюрки, массовые убийства, геноцид, война, армянин, курд, ассириец.

(Шехрияр Г. Жестокость армян и события в Жиловлуге в период первой мировой войны)

Түйіндеме

Тарих бойынша армяндар мен түркілер арасындағы қақтығыстар бүгінге дейін толық зерттелмеген. Әрине, ол оқиғаларда тарихи, әлеуметтік-саяси, ішкі және сыртқы факторлар маңызды рөл атқарады. Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдарында армяндардың түркілерге жасаған қатыгездігі орасан зор болған. 1915 жылы Урмия мен Селмаста армян командирі Петрос азербайжандықтарға шабуыл жасап, Есгерхан маңында қанды соғыс бастаған екен. Шабуыл барысында қарттар мен әйелдерді, балаларды өлтірген. 159 күнге созылған қанды қырғынның нәтижесінде 150 мың Азербайжан түркі қаза тапты. 1917 жылғы 18 наурызда армяндар Урмиядағы Ресейдің консулы Никитиннің басшылығымен және американдық миссионерлердің басшысы Шеттің бұйрығымен мұсылмандарға қарсы жаңа қырғын бастады. Бір күн ішінде Урмия мен оның айналасында мұсылман-түркі халқынан 10 мың адам өлтірілді.

Тарихта “Жиловлук апаты” атымен есте қалған қанды оқиға 1918 жылы ақпан-наурыз айларында болған. Ассириялықтар мен күрдтер армяндармен бірігеді. Ассириялықтар - Түркияның Жилов аймағынан осы жерге қоныс аударған христиандар. Жиловлук апаты болған уақыт 1918 жылдың наурызында Наурыз фестивалінің соңғы сәрсенбісімен сәйкес келеді. Армян-күрт-ассириялық әскер қалаға шабуыл жасап, үйге кіріп, адамдарды тонап, әйелдерді зорлады. Қарсы шыққандарды жаппай өлтірген. Қазір күні де “Қара сәрсенбі” деп аталатын қанды күні Урмия қаласының халқын керуен сарайға жинап, тірідей өртеп жіберген. Жиловлук апатынан кейін де жаппай қырып-жоюлар жалғасты.

Бұл мақалада Бірінші дүниежүзілік соғыста Кавказ мен Оңтүстік Азербайжандағы армяндардың зұлымдықтары туралы зерттеулер қарастырылған.

Кілт сөздер: Жиловлук апаты, түркілер, апат, соғыс, армян, күрт, ассириялық.

(Шехрияр Г. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі армяндардың қатыгездігі және Жиловлук оқиғалары)